

ДНЕВНИКЪТ НА СТОЯН ЗАГОРЧИНОВ

Христо Йорданов

„Бележки за мене самия“. Така Загорчинов назовава своя дневник. В него вписва свои мисли в продължение на 20 години — от януари 1928 до края на 1948 г. Той разкрива пряко себе си, своето време и високата си мярка за литературата и изкуството. Искрено доверява най-интимни помисли и тревоги, съмнения и самооценки, творчески замисли, отделни етюди и дори сънищата в дългото и мъчително пътуване към себе си. . .

Патриот и хуманист, Загорчинов дири истината за себе си и за своя народ; търси по-ярки средства за образното превъплъщение на големите идеи на съвременността, в която цял е потопен, макар обично да подбира герои от миналото. Така успява с голяма интуиция да извлече повече аналогии и да сътвори по-много естетически ценности, с висока „принадена стойност“, които стават основополагащи в жанра на националната ни историческа романистика.

Благородният и деликатен Загорчинов, стилният носител на френския демократизъм сега ни внушава някак странно и изведнъж оголената истина за своята личност и за всичко около нея. При това — с изключителна самокритичност и критичност към средата, превърнала го във „враг на своята кръв“. Вежливият и дискретен писател сега споделя премълчавани терзания от загубеното в своята „беглива душа“. Безпощадно се бичува или самообожава и в страшното си самоотчуждение дири спасителните мигове, когато душата му тържествува, плаче или се моли за нещо много съкровено. Тогава именно, в минутите на откровение, се обръща към своя „доверител“, където вписва с пастелна мекота тайната за непреходната същност на вечните теми, лиричните си изживявания, интимните си сърдечни увлечения и мистичните съблазни на своите пристрастия, но промислени без религиозна догматика на християнския фанатик, нито със субективизма на езичника.

Самотата не успява да деформира самочувствието на писателя и той продължава да се бори със себе си, бунтува се срещу света и търси творчески опори в мислите на класиците от древността или в модерните откровения на съвременниците си: от Аристотел до Маркс или от Дюамел до Федин. . . Но с цел да провери себе си, „досега“ си с настоящето или да коментира „мъдростта на вековете“ чрез собствените си съмнения, съгласия или несъгласия. . .

Загорчинов дири призванието на писателя като творец, привлечен от тайните на човешката психология и от динамиката на социалните конфликти. Достига до мъдростта на Спиноза — „Не трябва да плачем, не трябва да се смеем, трябва да разбираме“ — и бърза да я постави за мото на романа си „Враг на своята кръв“. Нетърпелив е да разбере най-напред себе си, а след това хората и времето, в което живее. . . Зашото той за първи път пряко ще ги отразява. Той съзнава всички трудности и усеща, че някой сякаш го „коригира“, но той не престава да търси свое място в разделения свят, сред интелигенцията, която сам определя като „кариеристична, подла и недоблестна“ . . .

Сам се причислява към хората с „религиозна душа“, а разрушава всички кумири и божества в душата си; открива „интелектуалната химия“ и сложната диалектика на човешката мисъл, многообразието на живота. . . Ето защо мечтае да скрива мислите си с тайна азбука, обвзет от грижата за „сериозната литература“ . . . Отрано съзнава отговорността на писателя

и нееднократно подчертава дълга му. Актуално и днес звучат неговите думи: „Ти нареждаш живота на тия хора и предполагам, трябва да ги изведеш до изход, който, да речем, би желал и ти самия да достигнеш, или пък да покажеш една пътека в живота, по която читателят да тръгне и да те намери“ (1940).

Навсякъде Загорчинов откроява патоса на съвременността и верния „проход“ към бъдещето. Въвежда ни интимно в своя свят. Доверява ни своите лабораторни тайни при създаването на непубликуваните си романи — „Враг на своята кръв“ и „Подземни води“, в които се разкрива като психолог на собственото си поколение. Сам е и „действащо лице“ (вж. инд. № 4 и 5), представящо своето време с по-други вкусове и поглед, със свои заблуди и пристрастия, но и с „нова душа“ по отношение на предците. . .

Белотрестът въсем не е безстрастен „пластик“, а прокурор на своята среда, „враг на своята кръв“ и приятел на народа. Главният герой, зад образа на когото скрива себе си, е „ос“, около която се въртят и други човешки съдби. „Враг на своята кръв“ — „ще бъде най-много мой“ (1932) — заявява писателят.

Към своя дневник Загорчинов се обръща спорадично. Има задръжки, че записаното може да се чете от други, и крие себе си, а усеща остра потребност от своя доверител, за да дълбае и да опознава собственото си „аз“, да споделя тягостните минути на отчуждение, на пресищане и „напълно“ да се саморазкрива. Ето защо мечтае „тайна азбука“. Но не я измисля и затова прибягва към вписвания на френски, крайно дискретни и много интересни. . .

Подобно саморазкриване действително става опасно по време на окупацията, когато решава да впише „последното“ си „обръщение“ към своя дневник: „Би трябвало наистина да изгоря тоя „дневник“, но ето нă, че ме е жал“ (15 юли 1942). Но авторът на „Ден последен“ не е способен да извърши варварство и да унищожи най-съкровениите тайни на собствената си душа. Не извършва аутодафе, защото съзнава цената на вписаното. Още на 23 декември 1932 г. отбелязва, че неговият художествен опит „би могъл да служи за закваска на някой друг“ и би придобил „друг лик“. Тогава уточнява: „Безспорно всеки дневник — дори и най-съкровеният, най-страшният — е писан с тайната надежда, че някое лице ще надникне през рамото — това забелязах и в тия страници, препрочитайки ги.“ С такава „надежда“ Загорчинов продължава да води дневника си, макар да живее с опасенията си: „Не бива да бъде тъй откровен пред целия свят и да се показвам такъв, какъвто съм. Не съм ли премного безпопаден към себе си, отколкото трябва?“ (след 17 юли 1940).

Загорчинов си дава точна сметка какво политическо значение имат размислите му за личността и историята, за ролята на масите в историческия процес, за историята, определена като „най-опасния продукт, който интелектуалната химия е някога изнамерила“. . . Оттук идва и безпокойството на убеждения антифашист.

„Записките“ са своеобразен „регистър“ за духовната тревога на писателя. В тях се усещат лутанията и безпокойствата на едно битие, в което се докосват интимно съкровеният и грозното, нежността и грубостта, светлината и мрака, решените и нерешените проблеми. С изострена чувствителност Загорчинов сякаш осезава съставните си „елементи“ и едва ли не присъства на собственото си „разпадане“, като открива свидни черти от своите „многобройни души“. Този самоанализ дава висока стойност на размислите и те се четат с истинско удоволствие. В трепетни минути на откровение Загорчинов се пита: „Как бих могъл да изразя себе си в тия моменти, които приличат на частични самоубийства, какви имена могат да се дадат на ония състояния, противоречиви до безсмислие, страшни и неизлечими като мистерии!“ (май 1928).

Вгълбеният хуманист се увлича от внезапното „стремление към пропастта“, по онова „фатално и съдбовно“ „притегляне, отвеждащо към дълбоко и безизходно. . .“, макар външно писателят да изглежда „спокоен и уравновесен човек“, сякаш всаден в „идеалния пейзаж“ и в непроменения ред на своята загорчиновска Аркадия. . . За своите страшни мисли Загорчинов търси верен „изход“, търси брод за своите идеи, покорили „всички клетки на съзнанието“, защото се задушават „като човек, затворен в горяща къща“ (1934). . .

Както елегите на Дебелянов, изповедите на Загорчинов* не могат да се разказват. Те трябва да се прочетат и дебелюват, за да се свържат с един образ, който всякога се оказва раз-

* Редакцията не е в състояние да публикува всичките 324 фрагмента, записани на 97 с.

личен, в движение и в противоречие. В растежа на съзнанието всяка мисъл е изстрадана и затова сам авторът не щади ни себе си, ни пишещите си събратя, у които е потърсил „човешки души“, а открил „сурогати“. Ненаситен в жаждата си за съвършенство, той изпада често в срывове и се чувства като човек, сякаш извършил „някакво убийство“ или се намира на „ръба“ или „пред прага на лудостта“. И всичко от прекалена възискателност и чувствителност, от „болка и съсредоточено внимание“, от невъзможността да превърне „веднъж станалото нестало“. Трагични са размислите за самотата, за живота и смъртта, за „условията“, в които човек трябва да запази личната си чест и достойнство (1942).

Важно значение за литературната наука имат размислите за прототиповете и образа, за „журнализма“ и вестникарската критика, за поетическата „материя“ и нейните форми, за „спящата“ сила на творческото съзнание, за „високите температури“ на таланта и формотворческите му функции, за субективния характер на художественото познание и други проблеми, все ярки и нови „зърна за посев“. Ценни са и авторовите свидетелства за творческите замисли, образи, идеи и лабораторни тайни, свързани със създаването на „Ден последен“, „Ивайло“, „Враг на своята кръв“, „Подземни води“, „Един живот в сянка“, „Бразди“ и др.

„Бележки за мене самия“, дневник на Стоян Загорчинов, съдържа богат творчески опит, натрупан от силен и оригинален талант. Те са извънредно интересен документ за трагизма и човешката чувствителност на един поет по душа, на един школуван ум, изгарял в трепетни вълнения и в сложни размисли за смисъла на човешкото битие. . . : в сила и в безсилие, в извисявания и в срывове, познал висши блянове и безизходно отчаяние, оптимизма и разяждащото начало на съмненията; чистите пориви на безкористното сърце и срещата му със злокачествения тумор на собственическия свят; човешкия свят и порока; тезите и антитезите на съвременността. . . Загорчинов изстрадва всички свои творчески истини, като с достойнство посреща новото, което му донася победата на социалистическата революция. Той не престава да обогатява своя поглед към живота, за да го изобразява в цялото му многообразие и сложна диалектика, все в името на красотата и човешкото щастие. Ето защо Стоян Загорчинов остава на вълнолома на съвременната епоха и всички творци усещат неговото човешко и творческо присъствие.

БЕЛЕЖКИ ЗА МЕНЕ САМИЯ¹

1928

Януарий

On fait du bon et on est dans le mal!² — Фраза, която прилича да е била казана от някой френски моралист!

Аз приличам на бедния Салавен на Duhamel³, който иска да бъде светец, а тъкмо тогава, когато светостта трябва да се прояви, той се вижда неготов, неспособен.

Първото движение винаги иде от баща ми:⁴ сурово, навъсено, разумно. . . После — идва омекването. Разтапя се нещо в мене,⁵ всичко се преобразява. Сякаш съм съшит от два плата: външният, груба кожа, а отвътре — подплата, мека и топла за пипане. Какво би било, ако подплата станеше лице?

Май

Има хора, които броят годините по дългите и сурови зими, други — по своите нови любови. Аз съм един особен човек: годините ми се отбелязват според растящото учудване, което изпитвам към себе си. Всяка година, която изтича, поставя още един въпросителен знак върху това питанье: „Господи, господи, кой съм аз? Струва ми се, че съм загубил нещо от себе си, не с е б е с и в ъ о б щ е и търся загубеното, знаейки добре колко трудно може да се намери такава вещ. Ако съм доволен от себе си, то е, че позирам със своята беглива душа и че се считам тъкмо за това интересен. Ако моите текстове са приели известна сигурност, питайте ме, мой ли са, дей-

ствително мои ли са? Понякога мисля, че присъствам на моето собствено разпадане. Всички елементи, които ме съставят, се излъчват от мене и аз оставам без ядро, като зелка, очистена от листата си. Или, напротив, в това ядро се загнездва само една от моите многобройни души, обикновено най-странната, най-невъзможната за показване, може би най-истинската. — И ме обладава до пълно покриване. Как бих могъл да изразя себе си в тия моменти, които приличат на частични самоубийства, какви имена могат да се дадат на ония състояния, противоречиви до безсилие, страшни и неизлечими като мистерии! Представете си Жана д'Арк, която гори на костера и сама подтиква огъня или, какво би било да съберете в една стая Месалина⁷ с една мъченица от първите християнски времена!

Аз разбирам онова, което По⁸ нарича „стремление към пропастта“. Искане ми се да потъна тъкмо затова, защото е дълбоко и безизходно. При това, външно, аз съм спокоен и уравновесен човек. Обичам реда и непроменливостта. Идеалният пейзаж, където душата ми витае за успокоение, е аркадийския.

Зная много добре как хора обичат да говорят за себе си, като поставят личното местоимение Аз с главна буква. Уверен съм, че не съм от тях. Не отричам, че имам известно обожание към себе си, но то е, ако мога така да се изразя, предшествувано със знака минус. Обожавам се затуй, защото умея да се мразя. Това до нейде е значителен белег за духовно превъзходство. Или пък, когато нямам причини да се ненавиждам, моето самообожание не смаява другите, напротив — прави ги по-големи, отколкото са. Така светът ми се представя като сцена, на която главният герой съзнателно играе ролята на статист. Той знае, че мълчанието е говор „от висше естество“.

Плът, от която сме се родили с вик и в която потъваме с вик и спазма! — Най-страшният символ и най-неразгаданото тайнство!

Където болката и блаженството се смесват в едно неразделно цяло, където губим себе си, за да се намерим в едно трето съществуване, в което пребивават, извън „тя“ и „той“, нещо неизвестно, неведомо, изначално, като синтез на всичките жизнени опити и на всички жизнени помисли. Ако тайната, която ни заобикаля отвред и ни следва по стъпките като собствената сянка, трябва да намери видимо проявление, тя го има в тоя *factus*⁹, прокълнал в тъмнина, във влага и в зловоние. Тоя *factus* е тайна и обещание, тъмнина и светлина, тоя и отвъдния свят.

Юний

Съществува ли в действителност бог? Как той съществува? Кой е той? — Това са ненужни въпроси. Не бог, а живот, по възможност по-широк, интензивен, богат, даващ колкото може повече удовлетворение — ето кое е цел на религията при окончателен анализ, нейната любов към живота, — ето истинския религиозен импулс при всички степени на културното развитие.

Д ж е м с¹⁰

Религията е проявление на човеческото стремление към самостоятелност; чрез нея човек се стреми да спаси и съхрани своите съществени жизнени мечти и надежди от разрушащото противодействие на враждебния нему мир.

W. Bender

(цитирано у Джемс)

Исторически процес, исторически лица — рутина, навик, патриотизъм. Не са ли действителните герои ония, които са *en marge de l'histoire*?¹¹ В туй наречените „исторически личности“ има винаги нещо изкуствено, създадено после, което дъха на музей, на антика. Ние бихме били шокирани, ако можехме да знаем, че Цицерон е кихал при знаменитата *Quousque tandem, Catilina*?¹² ... Историческите дълбокомислено се стараят да намерят причините и оправданията на тоя или оня акт, историческото лице или да намерят червените му нишки. Уви! *Homo sum*,

inhiil humani a me alienum puto!¹³ Историческата личност за голямо съжаление на хората, които обичат да класифицират човешките души, както естественикът подрежда пеперудите, е еднакво подложена на гняв, страсти, временна глупост или просто непроницателност, с една дума, на страшно неисторически качества. Дори тъй наречените „призвания и мисии“, дали са били тъй ясни и категорични, както се смята. Какво са Жана д'Арк, Исус, Наполеон? Големи неизвестни, въртящи се мъгливости, въпреки хилядите томове, написани върху най-дребните подробности на живота и делата им. Историческата личност не е борсов играч, който знае само да играе à la hausse ou à la baisse¹⁴. Често пъти най-правият път за него е кривата линия, а върховното решение — плод на безумие, на някоя безсънна нощ, на най-неподходящата и незначителна случайност.

Въобще както историческият процес не може да се изрази по линията, която съединява върховете, тъй и за отделната личност не може да се направи диаграма чрез минимума и максимуми.

Юлий

Крия себе си непрекъснато пред другите и пред себе си, а никой човек на света, струва ми се, няма по-голяма нужда от доверител. Оттам тая любов към дълбание и познаване на своето „аз“: Понякога бих желал да опиша себе си и н а п ъ л н о, но с тайна азбука, за да бъде дешифриран от initiés¹⁵.

„Аз не вярвам в бога, но идеята за бога съществува — и това е достатъчно, казва Duhamel в „Nuit d'orage“¹⁶. Бих (се) подписал под тая мисъл с две ръце.

Аз задавам въпроси, а кой ще ми отговори. Честити ония, които на всяко питане намират ответ. Те са като децата.

Декември

Доброволно приех самотата, а това ме измъчва. Завиждам дори на хората, които имат много познатства. Много пъти съм се хващал в лъжа да казвам, че съм бил там и там или не съм бил сам. Уви! Не съм тъй силен да кажа като Ибсена¹⁷: „Самотният човек е силен!“

1929

Май

„Той принадлежеше към ония хора, за които Франс¹⁸ е казал следния афоризъм: „Il était élément intelligent, qu'il comprenait sa propre médiocrité.“¹⁹ Често той губеше своята индивидуалност, но не защото не притежаваше никаква, а от страха да не наложи своята върху другия човек.

Септември

Струва ми се, че откъсвам от смъртта частица (laps)²⁰ живот, че не животът, а смъртта е нашето битие. Не се учудвам, че има смърт, а се учудвам на живота: колко той лесно забравя и е доволен от малкото! Той прилича на ония цветя в планините, които пускат корен в прах, навеея от бурите.

Октомври

Когато се връщам от кино или театър, където съм гледал трагична любов, аз не забравям да се огледам в огледалото. И какво разочарование! Виждам своето едро, червено лице, което тъй мъчно върви на романтичния образ, създаден на сцената.

Ноември

Понякога ми идва да извикам на всички: „оставете ме на мира!“ А в същност хората не ми правят нищо лошо.

Древният мир не познава думите „плът“ и „грях“, още по-малко — „изкупление“. Любовта е божествена в това именно, което е най-човешко у нея. Тялото е винаги лъчезарно. Земята насяща със своите сокове неговите дълбоки корени и то расте право и спокойно като антична колона. В този затворен кръг душата е някакъв атрибут и тя съществува, защото се явява като отражение на тялото. Нейната чистота не е антитеза, и напротив, паденията на плътта не са смърт на душата. Ако има грях, трябва да се разбира нарушението на нравствения закон, а не онова изконно, първородно, апокалиптично качество на тялото по християнското мировъзрение, което прави плътта синоним на самото понятие грях. Там, където поради излизък на философско самовглъбяване или на религиозно брожение имаме аскетизъм — нека разбираме най-изтънчен атицизъм. Питагор:²¹ спокойна, безметежна атараксия,²² без виденията на свети Антония²³, отричане от тялото в името на живота, а не тържество на душата отвъд него.

1930 г.

Януарий

Мислях и говорих с А. за това, което тъй много се вълнувам напоследък: защо хората много знаят, много хубаво умеят да говорят за това, което знаят, а сякаш знанието не затрогва душата им, не ги променя. Въпросът е, разбира се, за литературата, и то за сериозната литература, която не е и не може да бъде само забавление. Никога интелигенцията не е повтаряла по-често думите: бог, човечество, правда, а в същност никога тя не е била по-кариеристична, подла и недоблестна. И аз мисля, че това става, защото за тях всичко е материя за приказки, за амбиция и честолюбие, за печелене на кариера. Умът говори, а егичното у душата остава незатрогнато.

Аз те очаквам с някаква мрачна екзалтация. Трябва, но не мога да продължавам. Всичко е казано между нас. Ние преминахме едно отвъд, което малцина минават. Аз те познавам тъй, че бих желал да те забравя. Искал бих да ми дадеш всичките страдания на земята, за да изпитам дълбочината на своята любов. Защото радостите са дребна монета, която се губи. Струва ми се, че ние сме дошли до онова активно мълчание, за което говори Метерлин²⁴ и където думите се явяват непотребни. Аз не зная даже що говоря, но ти навярно разбираш какво премълчавам. Така нека дадем на тайната малко дял в това, което е тъй очевидно. В часовете, които ни отделят, има нещо от нас. Аз не ги проклиnam. Защото не са ли те като едно препятствие, което, веднъж преминато, оставя своя спомен?

Зрялата любов значи: цъфтеж на корените. Те стават безбройни във влажната тъмнина на душата, която ги кърми.

Мистик на плътта! Защо не? На плътта, която би желал да бъде душа. Която, признавайки се самодържавна, се съмнява. Която понякога, във върховете на сладострастието, замечтава за перперата на пустинника, пазена от два задрямали льва. Плът, станала мисъл, а после — инстинкт; всепрошаваша; мъдра твърде много, за да не бъде малко печална; влюбена в живота и само в него и при все това смирена пред смъртта; подчинена на красотата, но достатъчно опитна, за да не падне в еготатрия²⁵ и т. н. и т. н.

Те са танцуващи. . . Те танцуват между изправени кинжали с неподвижна замисленост, между червените езици на благоуханни факли, които понякога, разклатени от вятъра, целуват техните тесни бедра, — трептящи като напънати тетиви; бързи и ловки като змии; неуморни като хрътки. В тяхното движение — притегателен ритъм; в тяхното раздвоение — безконечна власт. . .

„И когато видиш как приобращение богатства становиться единственным идеалом и входит в плоть и в кровь нашего поколения, невольно спрашиваешь себя, не может ли возрождение прежнего верования, — что нищета имеет религиозную ценность, стать той духовной реформой, в которой так сильно нуждается наша эпоха.“

(у Джемс)

Колкото повече човек се чувства грешен, толкова повече той е християнин.

Новалис²⁷

Понякога сякаш намирам отговори на моите въпроси: аз принадлежа към хората с религиозна душа и ум, т. е. не логичното, а интуитивното начало ръководи моите душевни процеси. Все още чакам, жадувам за непознато, макар иначе добре да знам, че чудеса не стават никога под небето.

Ноемерий

Да чувствуваш какви чудесни, играещи, тъжни сили се вълнуват у тебе и при това да знаеш, че ония, за които чезнеш, равнодушно стоят срещу теб, без да можеш да ги приближиш — това боли много.

Тонно Крьогер, Ман²⁸

Цялата сложност на една душа се състои в това, че тя се усееща еднакво жертва и мъчител, небо и земя, а не може да отдели едното от другото.

На земята царството на изкуството расте, а царството на здравето и невинността — намалява. Нека се запазят най-грижливо тя, които са останали от това царство и не бива да се прилъстват хора за поезията, които с много по-голямо удоволствие четат книги за коне и моментални снимки!

Томас Ман

Ако бях се родил в някоя страна със стара култура и дълговременна обществена традиция, щях да пиша книги с тъък и фин апалид,²⁹ книги, където героите страдат от себе си, от несъвършенството на света и на хората, безкрайно тъжни и дълбоки повести за човека — като Томас Ман.

1931 г.

Август

Аз сънувах, че съм chéla³⁰ (ученик на мъдрец у индусите) и че вървя с моя учител, за да търся реката, която изчистя от всички грехове. Това беше някакъв неясен, но безгрижен образ и аз спях с някаква сладост в духа и в очите. Някаква лека ръка побутваше люлката, върху която мечтаех и почивах. Намерих ли тая река — не зная, събудих се, сякаш и навяе аз я търся, все търся очишението. . .

Историята е най-опасният продукт, който интелектуалната химия е някога изнамерила. Тя приучва народите да мечтаят, тя ги опиянява, затова има лъжливи възпоминания, преувеличава техните рефлексии, човърка старите им рани, суети техния покой, довежда ги до мания на величие или преследване, прави народите озлобени, високомерни, неспоени, тщеславни. Тя оправдава всичко, което пожелае. . .

Paul Valéry³¹, Regards sur
le monde actuel

Отидох у една приятелка — тя ми показа своите начервени устни и своята нова рокля; оттам отидох у един приятел — той ме накара да слушам прочита на новия му роман. Аз търсих у тях само човешки души — те ми показаха сурогати.

Няма нищо по-странно, нищо по-затруднително от взаимното положение на лица, които се познават само по вид, които се срещат през всеки час на деня, но които са принудени поради

силата на обичаите или поради тяхното собствено разположение да се преструват на равнодушни и да се разминават като чужди, без поздрав, без една дума. Между тях царува повишено безпокойствие и любопитство, едно истерично състояние, произхождащо от това, че тяхната нужда да се познаят и да свържат връзка остава неудовлетворена, потисната от една противоестествена пречка.

Томас Ман
„Смърт в Аспения“

1932 г.

Романът „Враг на своята кръв“ — той ще бъде третият поред, защото „Легендата“ е все пак роман — е почти готов в главата ми, т. е. във въображението ми, започва да се оформя една личност, която ще има много от мене и около тая личност като около ос чувствавам, че почват да се въртят други, все нови съдби. Мисля, че този роман — ако бъде написан, разбира се — ще бъде най-много мой.

Аз живея със съзнанието, че съм извършил някакво убийство!

В любовта разбираш мъката на очакването и екстаза на сладострастието, средата — именно спокойната, равна и, примесена с интелектуалност, притежана — не. По-добре Месалина, отколкото върната Пенелопа.³² Никак не съм честен буржоазен съпруг.

Април

Аз мисля, че съм едничкият от живите български писатели, чието творчество е тясно свързано с автобиографични подробности на вътрешния им живот. Само аз зная, че „Легендата“³³ беше една скрита форма на сладострастна биография. Ето защо след нея замислих „Ден последен — ден господен“.³⁴ Романът беше едно бягане от мене самия, едно последно *ultima ratio*³⁵, където мислех, че ще спася себе си от мене самия. Уви! У нас не разбират тънките работи и вместо да приемат и двете исторически книги, като параван, зад който имаме една действителна рядка оригиналност, те помислиха, че той бе турен, за да гледа, а не за да затуля.

Август

Има писатели, които са доволни, ако техните книги служат за забава. Те и не помислят колко долно, повърхностно, дори неестично е да забавляваш. Не, не! Една книга не може и не бива да бъде четена за храносмилане и на сон грядущий³⁶. Ако тя попречи на храносмилането, защото ще възбуди мисъл или поне брожение на духа, ако доведе безсъние, книгата, значи, е книга, истинска, силна, безсмъртна.

Октомври

Когато мисля за жена си, не зная защо аз изпитвам някакво стеснение да извиквам нейния образ, сякаш бях видял в нейния образ някаква няма закана, някакво обвинение — и то законно, така чувствавам. Защо живея с мисълта за грях, извършен спрямо нея, спрямо моя син? Въпреки че сме мъж и жена от толкова години, аз не усещам свой израз: „жена ми“, „моя син“. Това са някакви наложени върху моето съзнание понятия, макар че аз обичам моята жена и моя син. Обикновено хората влагат в тези понятия егоцентрична гордост — аз, напротив, чувствавам, че нещо бяга от мене, че всичко, което е мое „аз“, изтича през някаква дупка, както изтича виното в недобре стегната бъчва. И не е това от егоизъм, че те ми тежат; а по-скоро самото мое съзнание си се помирява с „такова съпружество“; с „такова бащинство“. Някой вътре в мене непрекъснато ме коригира и аз виждам себе си изпъстрен с червени черти като зле направена диктовка. Понякога нощем: някакъв неопределен сън, но който се повтаря редовно, при същите условия — ме очисти от всичко, което не би трябвало да стане — някаква присъда насън или очищение, — и трябва ли да скрия, че вътре

влиза съпружеството и бащинството! Без тях аз се виждам тръгнал отново по пътя на моя живот, без това мъчително съзнание за вина. Страшно е да чувствуваш своето несъвършенство не чрез делата си — всички човешки дела са несъвършени (*Errare humanum est*)³⁷, — но в самата своя същина, в самия акт на живота, който е в тебе. Един от двамата — навярно майка ми — са били против моето създаване и аз трябва престанно — до гроб може би — да влека това тъмно veto³⁸. Така е, всичко е така, но каква полза от моето самоуещане и самоизобличение!

Октомври

Аз отивам при едните и ловя жадно думите от устата им и си казвам: „Да, те са прави за себе си.“ След това отивам при другите и техните слова ме убеждават също така и аз повтарям: „Да, те са прави за себе си.“ Затова не мога да имам убеждения, а само на страната за или против.

Декември, 23. Днес навършвам 43 години. Не е малко. А какво е извършено? Немного. Не мога да бъда съвсем недоволен от себе си, но и съвсем да съм доволен — също. Сигурно би могло повече да се направи с повече здрави нерви и ясен дух. Премного неувереност, страх, сваян, скрупули! Ако опитът на тоя живот би могъл да служи за закуска на някой друг, о, какъв друг лик щеше да добие той!

Безспорно всеки дневник — дори най-съкровеният, най-страшният е писан с тайната надежда, че някое човешко лице ще надникне през рамото — това забелязах и в тия страници, препрочитайки ги. Но какво от това!

1933 г.

Я видел падающия звезди, когато дремал на коне.

Хауптман³⁹

(„Флориан Гайер“)

I — 5.IX

Чудно как споменът линее! Искаш да си припомниш лицето, а виждаш някаква маска. И колкото повече се мъчиш да си припомниш това, толкова по-неясни и безжизнени стават чертите. Те умират, те се разлагат, като че ли споменът не е нищо друго освен труп на живия човек. Същото става и с портрета. Струва ти се, че той не изобразява човека, когото носиш в себе си, а някой друг, и то не само поради това, че портретът никога не прилича напълно на оригинала. Портретът живее и умира също всеки миг, и не едно лице, а десетки лица, различни и непознати, те поглеждат оттам в различните часове на деня и на нощта. Ту очите ти се виждат по-сериозни, а усмивката тъжна, ту отведнъж откриваш, че тъкмо онова, което най-много ти е харесвало, сега ти се вижда нехубаво, неизразително. Между теб и него се започва един ням разговор, където всеки крие нещо. Най-накрая цялото изображение загубва значимост, ти не познаваш никого в тия очи, в тая уста, в челото, което ти се е струвало умно и високо. Очарование-то се е свършило.

1934 г.

Едни се хвалят, че никога не повтарят това, което са написали; други твърдят с гордост, че не знаят как пишат, като че ли в тоя момент те не са съзнавали себе си. А в същност да пишеш значи да избираш между хиляди образи — един, най-точния, най-верния, най-изразителния за момента, между хиляди думи — думата!

Мы живем, окруженные бесконечным множеством тайн. Но как ни загадочны окружающая бытие тайны — самое загадочное и тревожное, что тайна вообще существует, что мы как бы окончательно и навсегда отрезаны от истоком и начал жизни. Из всего, чему мы являемся свидетелями на земле, это явно самое нелепое и бессмысленное, самое страшное, почти противоестественное, неотразимо наводящее на мысль, что либо в самом мироздании не

все благополучно, либо наши походы к истини и предьявляемя к ней требования поражены в самом корне каком-то пороком. Тут вечная тайна, вечная непроницаемость, главно еще до сотворения мира кто-то раз навсегда решать закрыть доступ человеку к тому, что для него нужнее и важнее всего.

Лев Шестов⁴⁰

Разве дано людям судить истини, решать судьбы истини?

Платон⁴¹

Има моменти, когато ние почваме да желяем горещо страданието, с надежда, че най-сетне ще намерим действителността и ще почувствуваме остретата и ръбовете на истината.

Емерсон⁴²

Едно само е и за бога невъзможно — да направи веднъж станалото нестанало.

Аристотел⁴³

Това, което за художника е било мъка, мечта и молитва, което се носило с него като плът от плътта му и дори е нещо по-голямо и по-значително от самия него, за писателя е само час-два внимание и три-четири похвали, които рядко изразяват нещо вярно. Не му остава нищо друго, освен да се прикът между своите „хора“ и от този свят, за него по-реален от реалния, да иска оправдание и самоутвърждение.

Изкуството е там, дето има стеснение, то живее в борба със затрудненията и умира от своя богатата. То избира тясна ножица, защото обича да я разкъсва.

Андре Жид⁴⁴

Художественият талант прилича на извънредно високите температури, които имат сила да разлагат комбинациите на атомите и да ги групират в съвършено друг порядък, съответствен на друг тип съединения.

Марсел Пруст⁴⁵

На поета, комуто не достига форма, в същност не му достига всичко, не достига той сам на себе си. Защото поетическата материя живее в душата на всеки човек — само изразът, т. е. формата прави поета...

Бенедето Кроче⁴⁶

Ако известни душевни явления можеха да намерят непосредствен израз, тъй както някои семена поклънват и излизат от земята за една нощ, колко живота щяха да бъдат слестени! Защото онова, което е фатално и съдбоносно в известни завои на жизнения ни път, произлиза от тази невъзможност на вътрешния напън да си пробие път. Ако човек можеше да прави клизми на душата си, тъй както лесно ги извършва с тялото, би било прекрасно. О, няма нищо по-страшно от тия мисли, хиляди пъти минали и преминали през всички клетки на съзнанието, които търсят път, излаз, като човек, затворен в горяща къща. Те създават она спарен мирис на застоялите води, които никакъв отток не очиства. Те са винаги едни и същи, явяват се в едно и също време, бродят през едни и същи часове и за хиляден път се спират пред прага. Но дори да можеха да излязат, след толкова време, какво ще кажат, за да бъдат освободени от бремето, на своята собствена безизходност, кому и как щяха да се оплачат и зпояват!

Тенденцията трябва сама да произтича от положенията и действията, без особено да се сочи това.

Колкото повече са скрити възгледите на автора, толкова по-добре е това за едно литературно произведение.

Ф. Р. Енгелс⁴⁷

Има хора, на които е приятно да натрапват себе си и своето, винаги и навсякъде. Понякога те не са глупави, но все пак са крайно неприятни. Разговорът с тях не е сладък, той не е нито обмяна на мисли, нито пък раздвижване на чувства. Най-доброто е да ги оставиш да говорят сами и... да мълчиш.

Самотата не е в това да си сам. Понякога предметите, до които се докосваме, планините, които спират нашия поглед, са по-близки на сърцето и имат нещо да ни кажат повече от хората. Горко на оня, който, далеч от подобните си, ги търси, а щом е между тях, се вижда откъснат и ненужен. Погледите го прескачат, разговорите спират, когато той вмести своята дума, и продължават своето течение, като че ли нищо не е било казано. Тази плаха усмивка, с която той иска да предизвика предразположение, прави от лицето му маска, която всеки поглежда с учудване или с безразличие. А там, където оживеят неодушевените предмети, ги посреща не самотата, а непроменливостта на битието, защото да си сам, се пак то е да си със себе си, а той няма и този единичък, вечен, неотвратим другар и неприятел. Той е като червей, който е изял ядката, в която се е родил.

Човешката мъдрост прилича на ония надписи по градините, които човек прочита едва когато си е ударил главата в тях. А освен това те са много нависоко, та окото не може да ги прочете.

1936 г.

Развръзката да дойде по пътя на една очевидна безизходност у Питропова, че рано или късно, той ще стане онова, което е баша му. Опитът му да тръгне с червените (и оттам дори и старанието му дойде да се компрометира — сцената с момчето в участъка и с Панчина в къщата на М.) не успява. Те са от друго тесто. Колективитетът не можа да го спаси. Той е несъединист в известно отношение. Дори Добринка носи друга душа, колкото и да го разбира и обича. После, неговото подозрение, че тя в същност съжалява за неговия бунт против парата, е донейде вярно. Бедният инстинктивно обича парата и неговият бунт може да е само за едно по-правилно разпределение на богатството, а не неговото „това да не бъде възможно за никого“. Именно тази *idée fixe*⁴⁸ за „свещената бедност, която у него е възможна, не е възможна за нея. Трагизмът му идва от този неуспех и когато се представя възможността да спаси някого или нещо, той тръгва с подсъзнателната мисъл, че там може да се спаси от себе си. Което и става.

Това, което издига писателя над другите, е способността му да изживява и други съществувания, но от това идва неговото усамотение; колко пъти той може да въздъхне и да си каже: „Защо не съм като другите — да виждам само себе си и да не искам нищо друго!“

Истински великите хора трябва да изпитват в света дълбока тъга.

Ф. Достоевски⁴⁹

Вместо диалектики наступила жизнь.

Боязнь эстетики есть первый признак безсилia.

Это город полусумашедших... (за Петербург)

Я не тебе поклонился, я всему страданию человеческому поклонился...

Ф. Достоевски

Зная, че съм бил винаги до ръба на лудостта, не, разбира се, лудостта като медицинско понятие, която довежда до ризата без ръкави; че хората и нещата ми са се представяли не от тяхната съзидателна, сцепляюща отделните части елементи страна; че не нормалното и редовното, а болестното, скритното, разяждащото начало са ме интересували най-много и преди всичко. Аз бях (и още може би съм) като лекар, който държи пулса на своя пациент с тайното желание, той да не се успокоява никога. Нормалното, здравето, червените бузи и блестящите очи са ме оставяли равнодушен. Струва ми се, че винаги съм стоял хладен и безучастен тъкмо към онова, което прави живота живот, т. е. цъфтеж и развой към нещо по-горе стоящо. Гниенето, разпадането, тайният, но осезателен дъх на разложението у една душа, както и у един предмет, са били по-понятно и любопитно явление за мене. Само че обичал съм всичко това не със сладострастие и злорадство, а с болка и съсредоточено внимание.

1937 г., 1938 г., 1939 г.

Изпепеляване! Неделя. Изпепеляване на душата — пълно. Всичко е отречено, всичко е изгорено, също като продънен съд. Нямам никакви сили да започвам нов градеж, за да дойда отново — и непременно ще дойда! — до ново изпепеляване. До такова втръсване ми е дошло всичко у мене, така хубаво виждам всичките си лъжи — не само към другите, но и към мене. Лъжа себе си, а пък говоря и действувам като че вярвам, каквото мисля.

Случките в Пловдив — (зачеркнати редове). . . Колкото дни толкова капитулации! И нищо не може да ме спре, никакъв образ, никаква дума, никакъв спомен. Всичко става с някаква безподобна нагlost към всичко хубаво, което има у мене и което хората виждат у мене. Слабост на духа — ето всичко.

В същност това, което наричаме любов, е пак игра на нашето самолюбие. Обичаме, защото виждаме, че ни обичат. А какво по-голямо признание от това да бъдеш обичан: признание, възвеличаване, идеализиране и т. н. Разбира се, има и нещастна любов, несподелена любов. Но дали страданието при тези случаи не произлиза пак от нараненото самолюбие, че друг е бил предпочитеният! Разбира се, всичко е съблимирано. Нам се струва, че действваме безкористно, че „някаква непреодолима и мощна сила ни тика към обожавания обект“. Така ни се струва, а тази сила е определена и ясна и тя действува мимо нашето съзнание за целите на природата. Всичко друго е сексуал, разбира се, прекрасен, интересен и често съдбоносен — цялата световна литература в същност се занимава със сексуала, а не със самата любов, защото писателят не е учен.

Смъртта на Питропов е в същност самоубийство. Не че той, влизайки в църквата, има съзнанието, че прекраща вече пътя за отвод по свой почин. Но тъй както е построен, тъй както се е сложила у него тази трагедия за парата като зло едва ли не апокалиптично, той не може да не умре именно тука, дето се развързва изведнъж играта, на чиято подготовка е присъствувал, чийто актьори той знае и все пак не е могъл или не е искал! — да попречи на това, което се извършва. Освен това у него атентатът е дело на парата, следователно косвено то е дело на баша му, на Миронова. Синът трябва да плати за грехозте на бащата. Отговорност? Пред какво? Пред кого? Такива натури, от които се раждат престъпници за една идея или мании на някаква *idée fixe*, лесно намират как да оправдаят своите актове, от които най-често те първи загиват. Затова трябва да се свърже обаче по-здраво Каролеев с Миронов чрез онази история с бабата — това ще бъде за Питропов още по-убедителен аргумент. 2) Ипотеката на Спасеви тука не е сделка от частен характер, в която най-сетне Миронов е прав да „показва твърдост“ (гл. XVIII), а пък един акт на морална пресия от по-общо естество. А клисарят е донейде Спасеви и следователно също е свързан с Миронов. Център на всичко е Миронов, живеецът е Миронов, защото олицетворява силата на парата, която действува като отрова — разяжда душата и тялото на хората, макар и не еднакви и не с подобни ефекти, — но разяжда ги основно. Богатството е злокачествен тумор, бедността, т. е. богатството със знака минус, е също тумор. Тезата е свързана с антитезата. Средата, медиаторът, здравият човек Питропов трябва да загине, защото и богатството, и бедността, колкото и алогични и порочни да са — ад. Той в същност е идея, сърце,

мисъл, която вижда и разсъждава, едно бъдеще може би, но дошло твърде рано. Homo sapiens!⁵⁰

1940 г.

Трябва да знаем да премахваме от своето произведение, щом то е свършено, това, което често ни се харесва най-много. Тази формула би трябвало да си спомнят често тези, които обичат да се увличат от кокетността на една фраза, от ефекта на някое описание или лирическа тирада, без да държат сметка дали те са органически свързани с цялото или остават да стърчат сами за себе си и с това забавят темпото на разказа.

Ф л о б е р⁵¹

Отбелязаха ми известна злоупотреба с относителните местоимения, с един, една, едно — навярно френско влияние, art. indifini⁵², също — този последния, тази последната, първият — вторият и т. н. ... Фразата понякога е тежка, има известна неясност в съгласуванията на отделните части. Желателно е да се отбягват и личните местоимения.

Колкото и да сме егоисти, ние обикновено обичаме да скриваме нашия егоизъм и пред самите нас дори. Често пъти, когато сме доволни от себе си, ние изпадаме в умиление, но това умиление обичаме да го приписваме на другите хора. Нам ни се струва почти, че чуваме как хората говорят: „Колко той е скромнен! Колко е добър, великодушен, умен!“ В същност прекрасно знаем, че това не е така, но сами поддържаеме тази измама и в края на краищата почваме да ѝ вярваме.

Суждение врага нерядко правдивее и ползнее чем суждение друга! Ненависть в людях почти всегда глубже любви. Взор ненавидящего пронзительнее взора любящего. Истинный друг все равно, что ты сам. Враг не похож на тебе — вот в чем сила его. Ненависть освещает многое скрытое от любви. Помни это и не презирай хулы врагов.

Величайшие реки текут под землею.

М е р е ж к о в с к и ⁵³ — „Леонардо да Винчи“

Боящийся в любви не совершен.

Св. Писание

Малого достигает художник-сам невоюющий.

„Леонардо да Винчи“

С каким волнением говорит он о спокойствии, с какою страстью — о безстрастиях!

„Леонардо да Винчи“

Каквото и да се каже, първообраз съществува. Аз сам бих могъл да посоча много първообрази на мои герои. Въпросът е обаче там: художественото произведение е заченато в главата ни, писателят [твори] тогава, когато между първообраза и героя започва разделянето. Този момент е решителният. Дали ще отдели тази нова материя — материята на художественото превъплотение — от грубата материя, materia prima,⁵⁴ е белегът, че творецът е творец. Оттам идва и това, че творецът, частно писателят, не бива — па и не може — да бъде портретист. В този случай първообразът и творението ще са винаги един в друг, дори целта на твореца ще е да ги споява все повече, за да получи по-голямо сходство. Интересно е и това, че в периода на творчеството първообразът все повече избледнява за сметка на образа, като че ли въображеният живот може да живее само върху смъртта на истинския.

Днес 17. VII това отделяне стана за романа „Подземни води“⁵⁵ [..].

Има нещо опасно в това отъждествяване. Не бива да бъде тъй откровен пред целия свят и да се показвам такъв, какъвто съм. Не съм ли премного безпощаден към себе си, отколкото трябва? Вярно е, че в историческия роман човек може да бъде по-обективен, а тук се иска друго. Писателят трябва да има определен мироглед и да служи повече на живота. Вярно е, от друга страна, че истинският интелегент мъчно ще определи отношението си към въпроси, които възникват съвременниците му, защото те не са за него само умуване, а и сърлечно преживяване, но струва ми се, че тая „сентиментална“, в добрия смисъл на думата, страна на въпроса трябва да бъде поставена в някакъв порядък. Тоя порядък най-първо трябва да се открие вътре в душата на писателя и с него да се яви пред хората. Под порядък трябва да се разбере по-определено отношение към идейната ядка на романа. Социалният въпрос у мене, вярвам, е вярно и дълбоко отразен чрез светлините и сенките на човешкото сърце. Но краят трябва да се даде така, че писателят да се отдалечи малко от себе си. „Ти нареждаш живота на тия хора и, предполагам, трябва да ги изведеш до изход, който, да речем, би желал и ти самият да достигнеш, или пък да покажеш една пътека в живота, по която може читателят да тръгне и да *те намери*. Прекрасен е бунтът на тоя младеж и страданието му, оригинален и реален едновременно е той като индивидуалност, голяма е вешината, с която си построил романа като цяло и образите в него, сложен и навременен (пък и винаги животрептуш) е основният идеен въпрос, значи остава определено *дейно* отношение на героя към него.“

Дейно в смисъл, дейност и в мислите, не непременно и във волята. Той може да не стане комунист, да кажем, или терорист, но накрая трябва мирогледът му да се избистри. Има два момента особено, когато той е много идеен: да бъдеш към баща си толкова безпощаден и груб дори (за тоя иначе внимателен син!), колкото той се показва в последната среща с него, е много хубаво; както и срещата с Каролеева в края пак показва дейно мислене и дейно вършене. Ако се съкратят на места самоанализите на Питропов, читателят няма да има впечатлението, че поради разсъдъчност волята му избледнява. Той трябва да бъде по-жизнерадостен.

Дали не произлиза това неопределено отношение на П[итропов] към въпроса от туй, че той застава на оная основа, която християнската мъдрост поддържа? Примирима ли е въобще с живота и каква двигателна сила може да бъде подобна християнска добродетелност?

1941 г.

Съществената задача на съвременния роман е описанието на атмосферата.

Ортега-и-Гасет⁵⁶

Обичам се, когато така обичам.

(L) Laeloi. Liaisons Chais

Какво особено взаимно оплодяване става с мислите ни, дотам, че в такива случаи аз чувствавам странно чуждо внушение, което придава на мислите и на езика ми особен пламък и истинско възхищение. В някаква иреалност бивам отвлечен с цялата си реална същина.

(d) diaisous Chais, p. 48

15. XI, вечерта, „Александър Невски“, „Умилителната“! Свети боже, свети крепки, свети безсмъртний, помилуй нас! Три пъти повторени: Това беше божествено хубаво! Гласовете сякаш наистина идваха от небето и славославяха бога. Особено в *pianissimo*⁵⁷-то, би казал човек, че в църквата имаше нечни други уши, които слушаха и за които се пееше.

1942 г.

Има къщи, които те посрещат от пръв поглед като познати. Те сякаш ти казват „добър ден“ с отворените си прозорци, с открехнатите врати и те канят да влезеш вътре с непринудено госто-

приемство. И напротив, има други къщи, които носят като ипохондризите печат на нелюдимост, на мрачна и съсредоточена враждебност. Вратите и прозорците им, дори когато са отворени, не канят никого, не приветствуват минавача. Те приличат на отворени клопки, зейнали към крака или ръката на непредпазливия пътник.

(БЕЛЕЖКИ ИЗ СОФИЯ)

Лампа с рогче, поставена на ъгъла на една ограда — светлината осветлява изядения и сякаш мухлясал зид.

Черни котки, които пресичат осветеното поле на тротоара.

През април небето е почти тъмносиньо, с леки облаци, които приличат на пări. . . особена прозрачност на атмосферата; гласовете се чуват отдалеко; улиците имат различна атмосфера, като че хората, които пълнят къщите, не поемат и не изпускат еднакво количество кислород или въглеродород.

*

Съвременен, съвременност — думи, познати само на нашето време. Известен снобизъм, в който се чувства гордост от епохата. Но дали това понятие се включва само в простото придържане към време, сюжет, обстановка, чувствувания, или то е вярно дотолкова, доколкото не е само документ за дадена епоха, а е изобщо ч о в е ш к и д о к у м е н т? Сюжетът е донейде примамка, компромис с общия вкус, гешефт с вкуса и любопитството, и толкова повече, колкото повече се гръби чрез преса и критика, че съвременно значи преди всичко онова, което може да служи един вид като махленско свидетелство на нашата епоха. Сюжетът идва следователно не толкова сам, колкото преднамерено. Журнализъм в литературата. Карьеризъм. Страх да не изглеждате демодирани. Говори се например за съвременен стил на писане. Кой е той? Лекият, научният, ясният? Че кога истинският стил не е бил такъв? Говори се, че днешните произведения трябва да бъдат малки по обем — то е пак журнализъм. Ами какво да се каже за романите — „Fleuve“ на Jule Romain⁵⁸, на Martin du Gard, за „Буденброкови“ на Т. Ман? Вестникарската критика — рецензент? — най-страшната язва.

Условия за един писател, който иска да бъде несъвременен [но да бъде, б. а. — зачеркнато] и независим:

1. Да приеме, че животът му ще мине в известна полумизерия.
2. Да приеме, че вестниците няма да поместват портретите му.
3. Че няма да бъде канен на премиери, на откриване на изложби, в легации и пр.
4. Че ще получава такива епитети зад гърба си: балама, тъпанар, или относително ласкаво: свит, вързан. . .
5. Че неговите издатели ще бъдат на Ви с него и т. н.

Той беше напоследък доста добър, ето защо сега е още по-зъл. (Думи от филма „Le charretier fantôme“⁵⁹.)

Тия, които не могат да живеят живота, пишат за живота на другите.

25. VII. 1942

Това е последното ми обръщение към тая тетрадка. Защо човек да се занимава със себе си върху бялата хартия? Достатъчно е, че се занимава със себе си всеки ден? Би трябвало наистина да изгоря тоя „дневник“, но ето нà, че ми е жал.

Много приятно усещане е да чуваш да звучат в сърцето ти първите нотки на зараждащата се любов, преди ехото от последната въздишка на една издъхваша любов да е напълно заглъхнало в простора. Както, обръщайки поглед от залез слънце, човек обича да гледа издигането на луната на срещуположния хоризонт.

Трепетът (das Schaudern) е най-доброто нещо у човека.

Гьоте⁶⁰

Най-хубавите неща са ония, които са навейни от безумното, а написани от разума. Човек трябва да остане между двете: съвсем близо до безумието, когато бленува, и съвсем близо до разума, когато пише.

A. Gide

Човек трябва да обича жените или... да ги познава; среден път няма.

Най-загубеният ден е оня, през който не сме се смели.

Chamfort⁶¹

Благоразумието е страх, който върви на пръсти.

Топът уби феодализма, масилото ще унищожи модерната цивилизация.

Наполеон⁶²

Езикът на жените е железният меч; те никога не го оставят да ръждясва.

Лао Тце⁶³

Земята на Левски и Ботев

отново е робска земя.

Балкана хайдушката песен

отново размирно запя.

(Партизанска песен)⁶⁴

1945 г.

1946 г.

Да напиша статии на следните теми: Русо Жан-Жак, още сега под божие небе; Добрият; Паскал в XX век; Трагичната любов; вятърът — за природата.⁶⁵

Първото действие — завръзката на пиесата — пише Островски — трябва да бъде, колкото е възможно по-пълно и по-интересно; трябва да се избягват случайните лица в пиесата — които се явяват в едно действие — най-много в две — произнасят нещо като „да“ или „не“ и изчезват без следа — лица, с които авторът попълва или по-скоро удължава действието. Трябва да се избягва дългият разговор; лицата в пиесата трябва да се явяват не когато е удобно на автора, а когато тяхната поява е необходима за пиесата. И тяхното излизане трябва да бъде оправдано с хода на пиесата, а не само с това, че за тия, с които са на сцената, тяхното присъствие е излишно. Трябва да се избягват двусмислият — думи, които извикват смях, без това да е необходимо — ефекти, които осигуряват на автора евтин успех — във вреда на здравия смисъл на пиесата и на правдивостта на сюжета; героите трябва да се характеризират със своите дела, а не с това, което лично заявяват за себе си: „Вижте какъв съм — погледнете!“

А. И. Островски⁶⁶

З а б. В прибавянето на това „сщо“ е цялата работа. Има в тая дума, тук прибавена, някаква мистика.

Миналото лесно събужда нашето съчувствие и настройва въображението в своя полза за сметка на настоящето, което туря на изпитание търпението ни и всяка минута може да наруши реда на нашите навици.

Оня, който пръв каже на литературата ни днес, пази тия граници и на мисълта ни — дръж тоя път, той е първият, дето ще иска да я спъне още в самото ѝ растене.

Анаксимен⁶⁸

Романът като изкуство е за малко хора. Романът като забавление е достъпен за целия свят и е позволена и съвсем човешка наслада, ако и от много низше естество.

Марселино Менсидели Рагайо

Симеон Радев сънувал, че пише студия за мене и на съм така ме определил — [se re. .], viser plus haut, être de sou temps, s'est la préoccupation de Z. et son tourment. C'est ci exact. Това. . . et sou tourment.⁶⁹

Вълшебниците могат да ме лишат от приключения, но на тях е невъзможно да ми отнемат усилието и духа.

Дон Кихот — Сервантес⁷⁰

Имам идеята да напиша следните portaits-essais⁷¹ — някои са вече написани — *Левски, Солунските братя, Св. Иван Рилски, Ивайло, Климент Охридски, Поп Богомил, Боляският майстор, Априлов, Борис-Михаил, Самуил, Отец Паисий, Софроний, Раковски, Ботев*.⁷² 1947 г.

Нашето сегашно изкуство има тъкмо това, което се обсъжда от руската практика: декламация на идеи, а не мислене в образи.

Колкото повече стискаме в пестницата си пясъка на днешния ден, толкова повече той изтича между пръстите.

Федин⁷³

Започнах една серия под название „Досег с настоящето“ — Печатницата, Улицата, Бетонът, Линията, Мината, Фабриката, Библиотеката.⁷⁴ Написани са досега първите три и аз съм доволен, макар че рядко срещам симпатии към тях. Но за мене тези малки работи са особено важни. Те наистина са досег с настоящето. Боря се със себе си да се хвана реално за живота, който винаги ми е убягвал. Това е страшно усещане. Ето защо реших да се уловя за него чрез най-обикновените му проявления, но в които все пак е вложен човешки дух.

Все по-често, особено към 4—5 ч. следобед, или в утринните часове, ме обладава гнет, какъвто не съм познавал — някаква странна пустота в мене и около мене, това, което древните наричаха *Taedium vitae*⁷⁵. Страшно е! Струва ми се, че съм пред прага на лудостта.

1948 г.

*Бележки от намерени писма — или дневник.*⁷⁶

... да разбира покоя и тревогата на природата.

... чудотворното преобразяване на природата я особено вълнуваше. Та забелязваше, че това става постепенно през дните и нощите и все пак някак магически бързо, както в приказките, красиво и загадъчно, в една само нощ.

- ... Момичето знаеше, че не е хубаво и дълбоко страдате от това.
- ... Момичето заплака. Влюбените са щастливи? За нея любовта ще бъде страдание.
- ... Гласът бе тих, но повелителен.
- ... Лицето ѝ ставаше своеобразно привлекателно.
- ... Перото ѝ се повличаше от силния пулс на сърцето. Пишеше задъхано.⁷⁷

ОБЯСНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

¹ Дневникът на Стоян Загорчинов (3.XII.1889 — 31.I.1969) е воден в тетрадка с меки корици. Запазени са 97 с., на които са вписани 324 фрагмента, номерирани от сина на писателя — Севар Загорчинов — (роден 8.X.1919) също писател.

Документът е в отлично състояние. Съхранява се в архива на писателя. Вписванията в дневника са направени със синьо, черно и най-често с лилаво мастило — на български, най-интимните на френски, руски и немски език. Текстът трудно се разчита, макар да е ясен и без зачерквания. Дневникът (1928—1948) е ясна психограма на Стоян Загорчинов.

² Човек прави добро и той е в злото.

³ Дюамел, Жорж (1884—1966), френски писател, пацифист, член на Френската академия (1935), лекар по професия, участник в Първата световна война, лауреат на Гонкурова премия. Загорчинов от по-рано го познава, тъй като Дюамел изразява превъзходно хуманистичното си отношение към „малкия човек“ и своя протест срещу войните, безсмислените човешки страдания и масовите убийства. В случая става дума за главния герой на петте романа, с общо име „Vie et aventures de Salvin“ („Животът и приключенията на Салвен“ — 1920—1932), писани между двете световни войни, посветени на безплодните лутания на Салвен, дребен чиновник, търсещ смисъла на човешкото битие.

⁴ Изповедите и самонаблюденията на писателя очертават не само психологическата характеристика на собствената му личност, но чрез тях се разкрива в значителна степен и душевността на Димитър Питропов, главен герой на запаяния, но все още непубликуван роман на Загорчинов — „Враг на своята кръв“. Загорчинов интимно се докосва и до душевността на своя баща — Павел Загорчинов — от Копривищица, задомил се за интелигентна полукръвния в Пловдив, където е румелийски офицер, а по-късно — дребен чиновник (деловодител) във Военното училище в София. В действието на романа бащата е въведен чрез образа на Мирон, но без напълно да се покриват като характери. Докато образът на Мирон е представен като алчен лихвар, силен характер и отлично образован човек, обожаваш парите, то бащата на писателя е кротък, природно интелигентен коптивщенец, с малко образование, но все пак, след брака му с втората жена, която не скрива користта си, той също проявява подчертан интерес към паричните знаци. . .

⁵ Централно място в дневника заемат интимните изповеди и самонаблюдения на Стоян Загорчинов между годините 1928—1948. Цитираният пасаж, а и следващите свидетелствуват за творческите търсения на писателя и за голямата близост с текста на романа „Враг на своята кръв“, върху който белегистът работи до последните дни на живота си. На някои места вписванията са кратки етюди, които впоследствие служат като гравивен материал и първоначални тласъци за възкресяването на непосредствено преживяното от по-рано, още от преди Балканската война, а и по-късно, когато настъпват разочарованията след края на Първата световна война и по-конкретно — когато Септември 1923 е разгромен. . .

Действието на романа „Враг на своята кръв“ се свързва и с атената на столицната катедра през април 1925 г. На този фон се издирят сложната драма и бунтът на Питропов, който отрица своя свят, става открит „враг на своята кръв“ и приятел на своя народ. Политическото събитие се превръща в своеобразен катализатор за разкриване вътрешния динамизъм в изживяванията на персонажа. Бележките сочат реалната връзка между епоха и личност, между социални и индивидуални конфликти. Цялата жизнена атмосфера се обгръща чрез деликатното устрейство на Питропов, в съдбата на когото авторът вгражда и частича от своя живот. Сам Загорчинов ни насочва към този извод: „Във „Враг на своята кръв“ — отбелязва той в анотация, писана през 1959 г. — има някои автобиографични черти, но не толкова във фактите, а в душевното състояние на главния герой. Освен това в него са кристализирали и характерните черти на поколенията от преди Балканската война. . .“

Непубликуваният роман има за мото думите на Спиноза: „Не трябва да плачем, не трябва да се смеем, трябва да разбираме.“ Загорчинов воюва със себе си, за да разбере своя свят и образа на Питропов, сложната диалектика на неговата мисъл и душевност, неговия „бунт“ и време, донесло много илюзии и изпепелявания. В един първоначален, но по-късно изоставен план сам писателят отбелязва: „В продължението на романа главният герой, студентът Димитър Питропов, е стъпил на по-здрава почва и е излязъл от своите лутания. . .“

⁶ Жана д'Арк (окт. 1412—1431) — I. Национална героиня на френския народ, възглавила по време на стогодишната война (1337—1453) борбата против английските завоеватели. 2. Символ на френския патриотизъм.

⁷ М е с а л и н а — 1. Известна римска императорка (15—48 г.сл. н. е.), омъжена за император Клавдий, пета поредна съпруга, родила Британик и Октавий, отдала се на безпътен живот. 2. Символ на развратна жена.

⁸ П о, Едгар Алан (1809—1849) — известен американски писател с трагична съдба. Нещо действително дадено.

¹⁰ Д ж е м с, Уилям (1842—1910) — американски философ-прагматик, разглеждащ човешката душевност като „поток на съзнанието“.

¹¹ В периферията на историята.

¹² Докога най-сетне, Катилина [ще злоупотребяваш с нашето търпение] — знаменита въспителна фраза от първата реч на Марк Тулий Цицерон против Катилина, произнесена в Сената на 8 ноем. 63 г. до н. е. Още като студент по история в СУ „Кл. Охридски“, в края на втората година, Загорчинов разработва темата „За съзаклятието на Катилина“. В студията се поддържа възгледът на известния историк Блех, че Катилина не е обикновен авантюрист, както обикновено се смята, а социален реформатор и бунтовник.

¹³ Човек съм и смятам, че нищо човешко не ми е чуждо. — 1. Думи на Т е р е н ц и й, Публий Афер (окт. 185—159 пр. н. е.), римски драматик-комедиограф, с които се подчертава загрижеността на човека за съдбата на другите хора. 2. В днешно време се употребяват за оправдаване на човешка слабост. 3. Любимо изречение на К. Маркс, който в прочутите „Изповеди“, отнасящи се към 1865 г., на въпроса: „Вашето любимо изречение?“, Маркс оговаря със същите думи.

¹⁴ На повишаване и на намаляване.

¹⁵ От посветените в тайната.

¹⁶ „Бурна нощ“.

¹⁷ И б с е н, Хенрих (1828—1906) — виден норвежки драматург. Към неговото творчество Загорчинов отрано проявява жив интерес. Още като студент цитира неговата драма „Катилина“.

¹⁸ Ф р а н с, Анатол (1844—1924) — известен френски писател, член на Френската академия (1896), лауреат на Нобелова премия. От 11 ян. 1912 г. изразява пълната си солидарност с теорията и практиката на Френската комунистическа партия. Загорчинов е познавал в оригинал неговото творчество и е един от любимите му писатели. От него се учи и отлично познава „Таис“, когато пише първата си книга „Легенда за света София“ (1926).

¹⁹ Той беше толкова интелигентен, че разбираше собствената си посредственост.

²⁰ Частича от време.

²¹ П и т а г о р (ок. 580—500 до н. е.), древногръцки философ, педагог и математик. Загорчинов познава неговите проповеди за вегетарианството и теория за безсмъртието на душата, която, след като напусне човека, се преселва в други живи същества (метемпсихоза).

²² Атараксия — от гр. — пълно спокойствие; лице, което не се трогва от нищо, невъзможност.

²³ Герой от митологията на християнската религия, основоположник на монашеството, живял повече от сто години през IV в. от н. е.

²⁴ А. [л е к с а н д ъ р П а н и ч е р с к и] — от гр. Варна, библиотекар на Министерството на народната отбрана, много близък приятел на семейство Загорчинови. Прави опити в художествената проза. Автор е на „Озарено сърце“. Разкази. С., 1957, 168 с., 16“. Член на БКП.

²⁵ М е т е р л и н г, Морис (1862—1949) — известен белгийски драматург и поет. Загорчинов го познава и има за настолна книга „Съкровище на смирените“.

²⁶ Себеобожаване.

²⁷ Н о в а л и с (псевд. на Фридрих фон Харденберг, 1772—1801) — известен немски писател, живял сред люде, които строго са поддържали традициите на религиозното сектантство.

²⁸ М а н, Томас (1875—1955) — известен немски белетрист, към романите на когото Загорчинов проявява подчертан интерес; познава „Буденброкови“, „Тонио Крюгер“, „Вълшебната планина“, „Йосиф и неговите братя“, „Доктор Фаустус“ и др.

²⁹ С отблясък, изискано, нежно, изящно.

³⁰ Приемник на индуски философ.

³¹ „Погледи върху актуалния свят“ от В а л е р и, Пол (1871—1945) — известен френски поет, четен и обичан от Загорчинов.

³² Пенелопа — 1. Вярна и предана съпруга на героя от „Илиада“ и „Одисея“ — митическия Одисей, — майка на Телемах. 2. Синоним на вярна съпруга.

³³ Става дума за „Легенда за света София“ (1926), повест на Загорчинов, получила първа награда на Министерството на народната просвета, преведена на френски език (1938), претърпяла 2 изд. 1940; 3 изд. 1947; 4 изд. 1962; 5 изд. 1968, посрещната положително от критиката, с изключение на неблагоприятния отзив на проф. Борис Йоцов (вж. Златогор, г. VII, 1926, кн. 8, с. 390—393).

³⁴ „Ден последен, ден господен“, впоследствие — „Ден последен“, роман в три части — „Отрочи“, „Иночи“ и „Юначи“ (1931—1934). Литературната критика посреща радушно романа.

³⁵ Последно средство.

³⁶ За преди лягане, като приспивателно средство.

³⁷ Да се греша е човешко. Мисъл, повтаряна в литературни паметници, оставени от Теогнит, Софокъл, Еврипид, Демостен, Цицерон, Сенека и др.

³⁸ Забрана. 1. Право на върховна власт да брани или спре прилагането на даден закон, приет от обществото. 2. Принцип на единодушие и равнопоставе между членовете на международен орган.

³⁹ Хауптман, Герхард (1862—1946) — известен немски писател, получил широка популярност с пиесите си „Тякачи“, „Флориан Гайер“ и особено с „Потъналата камбана“. Загорчинов познава цитираната пиеса като една от най-интересните трагични творби с исторически сюжет, в която са отразени със съчувствие борбите на въстаналите селяни през епохата на селските войни в Германия през XVI в.

⁴⁰ Шестов, Лев (1866—1938) — известен руски философ-екзистенциалист и литературен критик, живял предимно в Швейцария, през 1914—1920 — в Русия, а от 1920 — в Париж, където починава.

⁴¹ Загорчинов специално се интересува от Платон (428/427 — 347 пр. н. е.) и по-специално от неговото противопоставяне на реалния свят — мистичния свят на „идеите“...

⁴² Емерсон, Ралф (1803—1882) — американски писател и философ.

⁴³ Писателят се интересува от Аристотел (384—322 пр. н. е.) като антипод на Платон. Възхищава се от неговия енциклопедичен ум.

⁴⁴ Жид, Андре Пол Гийом (1869—1951) — известен френски писател, лауреат на Нобелова премия (1947).

⁴⁵ Пруст, Марсел (1871—1922) — известен френски писател.

⁴⁶ Кроче, Бенедето (1866—1952) — бележит италиански философ, историк, литературовед, критик, публицист и политически деятел. Неохегелианец, преминал през кратковременно увлечение към марксизма през 90-те години на м. в.

⁴⁷ Дори самият факт, че още през 1935 г. Загорчинов записва това така характерно за Енгелс становище, е вече податка за интереса на нашия писател към тази нова за него мисъл.

⁴⁸ Фикс идея.

⁴⁹ Достоевски, Федор Михайлович (1821—1881) — велик руски писател, от когото Загорчинов цял живот се интересува.

⁵⁰ Прозвище за мъдър човек или научно определение за човека като връх в развитието на животинския свят.

⁵¹ Флобер, Густав (1821—1880) — велик френски писател, когото Загорчинов познава отлично още от студентските години. При написването на първата си книга — повестта „Легенда за света София“, той нарочно изучава „Свети Юлиан гостоприемник“ и „Саламбо“ на Флобер. Учи се и от Юго и е имал желанието да сътвори „някакъв двойник“ на „Парижката света Богородица“, както сам се изразява.

⁵² Неопределен член.

⁵³ Мережковский, Дмитрий Сергеевич (1866—1941) — руски писател, философ и литературовед. Загорчинов познава най-значителното му прозаично съчинение — трилогията „Христос и Антихрист“: ч. 1 „Отверженият“ („Смърт богов“ (Юлиан Отступник“), 1896); ч. 2 — „Воскресшие боги“ („Леонардо да Винчи“, 1901); ч. 3 — „Антихрист“ („Петр и Алексей“), 1905. Цитатът е от втората част на трилогията. Подобна структура има „Ден последен“.

⁵⁴ Философска категория за означаване на обективна реалност, която съществува независимо от съзнанието и се отразява в него. 2. Суровият материал, първообразът на нещата.

⁵⁵ „Подземни води“, замислен роман от автора.

⁵⁶ Ортега-и-Гасет, Хосе (1883—1955) — испански философ, теоретик на изкуствата.

⁵⁷ Много тихо, муз.

⁵⁸ „Реката“, роман на Жул Ромен (1885) — френски писател, член на Френската академия (1946).

⁵⁹ „Коларят на смъртта“. Твърде вероятно — немска филмова продукция — по едноименния роман на Селма Лагерльоф (1858—1940) — шведска писателка, лауреат на Нобелова премия (1909). Превеждан у нас в 1920 г.

⁶⁰ Към Гьоте Загорчинов проявява интерес още в своето ученичество. Цитираното изречение поставя за мото на книгата си „Един живот в сянка“. Спомени, 1966 г.

⁶¹ Шамфор, Никола Себастиан Рок (1741—1794) — френски писател, член на Френската академия (1781).

⁶² Наполеон I (Наполеон Бонапарт) — много известен френски полководец, френски император.

⁶³ Лао Тзе (6—5 в. пр. н. е.) — древнокитайски философ и писател, съвременник на Конфуций, а според други — живял по-рано.

⁶⁴ Известни стихове от партизанския марш на Младен Исаев (1907).

⁶⁵ От набелязаните статии Загорчинов написва само интересната си студия-есе за Русо, когото познава още от ученическите си години. С голямо увлечение чете „Емил“.

⁶⁶ Островски, Александър Николаевич (1823—1886), известен руски писател-драматург.

⁶⁷ Цитираното изречение от Маркс (1818—1883) става повод Загорчинов да напише интересната си статия „Х л я б и р о з и“, включва в т. IV от „Избрани произведения в четири тома“ с предговор от Георги Цанев, 1968—1969, с. 301—304.

⁶⁸ А н а к с и м е н (ок. 588—525 пр. н. е.) — древногръцки философ, стихийен диалектик, ученик на Анаксимандр.

⁶⁹ Неразчетена дума. . . „да се цели по-високо, да бъде в своето време, това е голямата грижа на [Загорчинов] и неговото терзание. Така е точно. Това е. . . и неговото терзание.“

⁷⁰ Към Сервантес (1547—1616), автора на „Дон Кихот“, Загорчинов има особен пиетет, граничещ с преклонение. . .

⁷¹ Портрети-есета.

⁷² Загорчинов успява да напише статии само за Ивайло, Боянския майстор, Иван Рилски, Левски и Васил Априлов. Допълнително написва статии за Ангел Кънчев, Иван Вазов, Йордан Йовков и Кръстьо Сарафов — Севастократор Калоян.

⁷³ Ф е д и н, Константин Александрович (1892—1977) — руски съветски писател, член на АН на СССР (1958), герой на социалистическия труд (1967).

⁷⁴ Написва само „Печатницата“, „Улицата“, „Бетонът“ и „Линията“.

⁷⁵ Отвращение от живота, преситеност.

⁷⁶ Заглавието е поставено лично от Ст. Загорчинов.

⁷⁷ В края на тетрадката личи, че са късани листове. Навярно дневникът е завършвал и с вписвания от началото на 1949 г.

ПИСМА НА ДИМИТЪР ПОДВЪРЗАЧОВ ДО НИКОЛАЙ ЛИЛИЕВ

Славчо Данаилов

Предлагаме на съда на читателите необикновени писма — фигурата на Димитър Подвързачов винаги е оставала в сянката на изключителните му приятели Димчо Дебелянов и Николай Лилиев. А те, неговите приятели, многократно признават, че му дължат много, че магнетичното въздействие на неговата духовност им е давала сили, че богатата му култура и умението му да поддържа приятелство или просто да живее истински ги е подкрепяло в тежки минути.

Писмата на Подвързачов до Лилиев ще ни помогнат да проникнем във вътрешния свят на твореца, да видим неговото обкръжение в интимен план, да усетим тревожния пулс на епохата, в която живее. Благодарение на достигналите до нас епистолярни шедеври (а читателите ще се убедят, че някой от тези сръжхскрени изповеди са епистолярни бисери, каквито в бедната откъм документални свидетелства българска литература има малко) ние може би ще започнем да гледаме с по-други очи позабравеното дело на този организатор на „идеалната поетическа комуна“, който почти никога не се сеща за себе си, който пилее щедро своя талант в съвети, който живее за приятелите си.

От писмата към нас отправя своите съкровени мисли един страстно обичащ живота човек, който изпада в смъртна тъга далеч от приятелите си, който винаги и навсякъде живее в света на изкуството, на поезията, но осъзнавайки отровната атмосфера на чуждото за изкуството общество, със сдържана ирония изповядва своята донкихотовска мисия. Възхищава ни умението му да надмогва трудностите, да се смее лукаво над себе си и изтръпваме пред мъката му, когато, измъчен от крайност от своето канцеларско ежедневие, изплаква: „аз не виждам никъде смисъл, цел, право за съществуване, не виждам защо трябва непременно да се живее. . .“

Особен смисъл има за нас писмото от 11. III. 1906 — то звучи като неповторимо верен портрет на поколението, към което принадлежи Подвързачов. „Ние сме хора с отровна подква. . .“ — казва той и от неговата пространна изповед, посветена на мъката по изгубеното, на страшното съзнание за разминаването с истинските житейски идеали, за сетен път се убеждаваме в изключителната духовна чистота на това поколение, навлизаме в дълбоките причини на неговата все още не докрай разкрита в критическата литература трагедия.